

Фінанси, банківська справа та страхування

УДК 336.1(477)

Батрак Ольга Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

Batrak Olha

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Kyiv National University of Technologies and Design

ORCID: 0000-0003-1386-4169

Маргасова Вікторія Геннадіївна

доктор економічних наук, професор

Київський національний університет технологій та дизайну

Marhasova Viktoriia

Doctor of Economic Sciences, Professor

Kyiv National University of Technologies and Design

ORCID: 0000-0001-8582-2158

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ В УКРАЇНІ XVII–XX СТОЛІТЬ

EVOLUTION AND INSTITUTIONALIZATION OF PUBLIC FINANCE IN UKRAINE IN THE 17TH–20TH CENTURIES

***Анотація.** Вступ. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю цілісного компаративного аналізу еволюції публічних фінансів України в контексті сучасних процесів децентралізації, удосконалення міжбюджетних відносин та підвищення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування.*

Мета. Дослідження спрямоване на комплексний аналіз еволюції системи публічних фінансів в Україні XVII–XX ст. з метою виявлення закономірностей втрати та відновлення фіскального суверенітету, а також визначення довгострокових наслідків для інституційної стійкості сучасної фінансової системи України.

Матеріали і методи. У дослідженні використано наукові праці, що висвітлюють розвиток фінансових інститутів у періоди Гетьманщини, імперського правління, доби Української революції 1917–1921 рр. та радянської централізації. Методологічну основу становлять історико-порівняльний метод, методи аналізу, синтезу, групування, теоретичного та логічного узагальнення результатів.

Результати. Встановлено, що еволюція системи публічних фінансів України мала дискретний та нелінійний характер, зумовлений змінами політичного статусу територій, рівня самоврядування та ступеня фіскальної автономії. Періоди державного або автономного управління (Гетьманщина, ЗУНР, окремі етапи доби УНР) супроводжувалися тенденціями до децентралізації та формування власних фіскальних інститутів. Етапи імперського та союзного підпорядкування мали централізовано-екстрактивний характер з уніфікацією податкової політики та перетворенням українських територій на фіскально-ресурсну базу. Централізоване управління фінансовими потоками зумовило виснаження ресурсного потенціалу, демографічні втрати, структурну деформацію економіки та екологічні катастрофи.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно зосередити на аналізі трансформації фіскальних інститутів України в умовах реалізації реформи децентралізації, воєнних викликів та післявоєнного відновлення. Перспективним є дослідження механізмів інституційної конвергенції між історично сформованими централізованими фіскальними моделями та сучасною парадигмою фінансової самостійності територіальних громад,

що сприятиме науковому обґрунтуванню напрямів зміцнення фінансового суверенітету України.

Ключові слова: еволюція, публічні фінанси, фінансова система, фінансова автономія, бюджетна централізація, імперська модель, екстрактивна економіка, фінансовий суверенітет.

Summary. *Introduction.* The relevance of the study is determined by the need for a comprehensive comparative analysis of Ukraine's public finance system in the context of contemporary decentralisation processes, the improvement of intergovernmental fiscal relations, and the strengthening of the financial capacity of local self-government authorities.

Purpose. The study aims to provide a comprehensive analysis of the evolution of Ukraine's public finance system from the 17th to the 20th centuries, identifying regularities in the loss and restoration of fiscal sovereignty and determining their long-term implications for the institutional resilience of Ukraine's modern financial system.

Materials and Methods. The research is based on scholarly works that examine the development of financial institutions during the periods of the Hetmanate, imperial rule, the Ukrainian Revolution of 1917–1921, and Soviet centralisation. The methodological framework includes the historical-comparative method, as well as methods of analysis, synthesis, grouping, and theoretical and logical generalisation of results.

Results. It has been established that the evolution of Ukraine's public finance system was discrete and nonlinear, driven by changes in the political status of its territories, levels of self-governance, and degrees of fiscal autonomy. Periods of statehood or autonomous governance (the Hetmanate, the Western Ukrainian People's Republic, and certain stages of the Ukrainian People's Republic) were accompanied by trends toward decentralisation and the formation of indigenous fiscal institutions. In contrast, phases of imperial or

union subordination were marked by intensified fiscal centralisation, tax policy unification, and the transformation of Ukrainian territories into a fiscal and resource base for external centres of power. Centralised management of financial flows led to resource depletion, demographic losses, structural economic distortions, and environmental degradation.

Prospects. Future research should focus on analysing the transformation of Ukraine's fiscal institutions under the conditions of decentralisation reform, wartime challenges, and post-war recovery. A promising direction involves studying the mechanisms of institutional convergence between historically centralised fiscal models and the modern paradigm of fiscal autonomy of territorial communities, which would provide a scientific foundation for strengthening Ukraine's fiscal sovereignty.

Key words: *evolution, public finance, fiscal system, fiscal autonomy, budget centralisation, imperial model, extractive economy, fiscal sovereignty.*

Постановка проблеми. Еволюція системи публічних фінансів на території сучасної України є відображенням багатовікової боротьби за державність та економічну самостійність. Фіскальні механізми, що діяли в різні історичні періоди, не лише забезпечували функціонування державної влади, але й визначали ступінь економічної автономії, соціальний добробут та інституційну стійкість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі зростає увага до проблеми еволюції фінансової системи України, зокрема трансформації фіскальних інститутів у період від Гетьманщини до радянської централізованої моделі. Дослідження ранньомодерної доби (С. Мошенський, [16], Т. Татарова [19], Л. Фицик [20]) акцентують на особливостях фіскальної політики Гетьманщини, де поєднувалися елементи автономного фінансового управління з поступовим посиленням імперського втручання. У працях Л. Годунової [8], О. Карп'як [9],

О. Козинець та І. Козинець [12] проаналізовано імперську податкову політику XVIII -початку XX ст. як інструмент інтеграції українських земель до фінансової системи Російської імперії. Фінансово-податкова система західноукраїнських земель у складі Австрійської та Австро-Угорської монархії висвітлена у працях В. Карпінкова [10] та Л. Кишакевича [11], які акцентують на особливостях організації бюджетів Галичини, Буковини й Закарпаття, функціонуванні крайових сеймових інституцій та поєднанні імперської фіскальної централізації з елементами обмеженої регіональної автономії.

Фінансова політика доби Української революції 1917–1921 рр. висвітлюється у працях С. Бульчака [1] та П. Гай-Нижника [3; 4; 5; 6]. Автори розкривають спроби побудови національної фінансової моделі УНР та Української Держави шляхом створення власної фіскальної системи та бюджетного процесу в умовах воєнно-політичної нестабільності.

Період НЕПу та ранньої радянської бюджетної системи досліджено у працях П. Гай-Нижника [3], В. Колесника та О. Чеберяко [13], які зазначають, що бюджет УСРР лише формально існував як самостійний, а фактично був включеним до фінансової системи РСФРР, а з 1924 р. – до єдиного бюджету СРСР. З утвердженням жорсткої централізації та запровадженням податку з обороту формується мобілізаційно-екстрактивна модель, де УРСР виконує роль фіскального донора для індустріалізації та колективізації союзного центру.

Проблематика радянської бюджетної централізації висвітлена у працях С. Лісовського [14] та В. Свічкаря [18], які доводять, що економіка України системно забезпечувала ресурсами союзний центр, тоді як власні потреби залишалися недофінансованими. Автори підкреслюють, що податок з обороту, прибутки державних підприємств та аграрна продукція формували ядро союзного бюджету, тоді як УРСР фактично позбавлялася будь-якої бюджетної самостійності. У дослідженнях Т. Говорушко та С. Еш

[7] та Л. Мозолук-Боднар [15] встановлено, що місцеві бюджети функціонували на основі «регульованих доходів», не мали власної дохідної бази та виконували суто розподільчу функцію.

Окремий напрям становлять праці, присвячені оцінці колоніального характеру радянської фіскальної системи (С. Лісовський [14], І. Савчук [17]). Вони доводять, що Україна виконувала роль донора економічного зростання СРСР, забезпечуючи союзний центр продовольством, промисловою продукцією та фінансовими ресурсами за умов постійно від'ємного міжбюджетного балансу.

Попри наявність значної кількості досліджень окремих історичних періодів, у науковій літературі відсутній цілісний компаративний аналіз еволюції публічних фінансів України як процесу інституціоналізації від автономної моделі до колоніально-екстрактивної та централізованої радянської системи.

Метою статті є комплексний аналіз еволюції публічних фінансів в Україні XVII–XX століть, зіставлення періодів фіскальної автономії та колоніально-централізованого підпорядкування з метою виявлення закономірностей втрати та відновлення фіскального суверенітету, а також визначення довгострокових наслідків для інституційної стійкості сучасної фінансової системи України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступають наукові праці вітчизняних істориків, економістів та правознавців, що висвітлюють формування та трансформацію фіскальних систем на українських землях у XVII–XX століттях (Гетьманщина, Російська та Австро-Угорська імперії, доба Української революції та радянський період).

У процесі здійснення дослідження було використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: історико-порівняльний метод та метод групування (для класифікації моделей публічних фінансів); аналіз і синтез (для визначення структурних елементів фіскальної системи кожного

періоду та узагальнення їхнього впливу); теоретичне узагальнення (для формування типології фіскальних моделей); логічне узагальнення результатів (для формулювання висновків щодо закономірностей втрати та відновлення фіскального суверенітету України).

Виклад основного матеріалу. Кожному історичному етапу української державності відповідала специфічна модель публічних фінансів з притаманними їм джерелами доходів, механізмами фіскального управління, рівнем інституціоналізації та фіскального суверенітету. Еволюція системи публічних фінансів відбувалась нерівномірно, залежно від політичного статусу українських територій, рівня їх автономії та залежності від зовнішніх політичних і фінансових центрів.

Фінансова система Гетьманщини (XVII ст.) розвивалася у межах інституційної інерції, описаної у [16] як «ефект колії». Новостворена держава зберігала значну частину фіскальних практик попереднього феодального ладу, а політична еліта орієнтувалася переважно на приватне збагачення, а не на модернізацію фінансових інститутів

Для моделі публічних фінансів цього періоду властива фіскальна гетерогенність та відсутність централізованої податкової системи, на відміну від тогочасних абсолютистських монархій. Центральним елементом управління фінансами виступав Військовий Скарб, основу якого формували не стільки податки, скільки орендні платежі з державних монополій (млинарства, шинкарства, винокурень) [20]. Така залежність вказувала на економічну модель, де дохід формувався внаслідок контролю над активами, а не через широке, стандартизоване пряме оподаткування [20]. Поряд із центральними військовими зборами, існувала окрема категорія місцевих надходжень (ратушні та церковні податки), що підтримувала функціонування міського та духовного самоврядування. Такий поділ відображав фіскальний дуалізм: центральні військові доходи функціонували поряд із самостійними бюджетами міст та парафій [20].

Нерозвиненість інституцій публічних фінансів Гетьманщини, залежність від орендних доходів та відсутність кодифікованого бюджетного устрою створили передумови для поступової втрати фінансового суверенітету. Укладення Березневих статей 1654 р. започаткувало процес поступової ерозії фіскального суверенітету [11], в межах якого Москва отримала право контролювати окремі доходи Військового скарбу. Протягом XVIII ст. цей процес переріс у системну фіскальну уніфікацію.

Першим етапом демонтажу автономії стало створення Малоросійської колегії (1722 р.), якій були підпорядковані «військові та грошові збори». Гетьманські урядники втратили виключне право розпоряджатися державними доходами, а ключові рішення у сфері фінансів ухвалювалися імперськими чиновниками [18]. Надалі, у середині XVIII ст., фінансова система Гетьманщини мала подвійну підпорядкованість: звітність за податками велася перед царською казною, а призначення генерального підскарбія погоджувалося з імператорським урядом.

Вирішальними кроками до ліквідації фіскальної автономії стали запровадження прямих імперських податків (подушного та дворового); уніфікація митної політики та скасування внутрішнього митного кордону між Україною та Росією; перехід на єдину імперську валюту, що позбавило Гетьманщину права на власну грошову емісію.

Після остаточної ліквідації фіскальної автономії Гетьманщини (1764–1783 рр.) українські землі були інтегровані до централізованої податково-бюджетної системи Російської імперії. Основним органом управління публічними фінансами стала мережа казенних палат, які замінили Військовий Скарб та перебрали на себе функції збору мит, акцизів, орендних платежів та подушного податку. У західноукраїнських землях (Галичині, Буковині та Закарпатті) аналогічні повноваження здійснювали крайові фінансові дирекції Австрійської (згодом Австро-Угорської) монархії. Запровадження цієї моделі означало завершення процесу втрати

фіскального суверенітету українських територій та закріплення за ними статусу фіскальної периферії імперій, тобто регіонів, що забезпечували ресурсне наповнення центральних бюджетів без права на самостійне розпорядження фінансовими потоками.

У Російській імперії фіскальні потоки диктувалися адміністративно-територіальним поділом на губернії, підпорядковані імперській столиці. Цей поділ гарантував, що зібрані доходи (зокрема, подушний податок, що базувався на «ревізських душах») спрямовувались до Імперського казначейства. Місцеві органи отримували лише мінімальні централізовані асигнування. За даними І. Савчука, у 1886–1895 рр. шість українських губерній Російської імперії давали до державного бюджету більше доходів, ніж усі інші європейські губернії разом, при цьому назад поверталось не більше 50 % цих коштів у формі державних асигнувань та інвестицій у регіональну інфраструктуру [17]. Це підтверджує, що імперська фінансова політика мала екстрактивний характер та була спрямована на вилучення ресурсів, а не на розвиток місцевої економіки. Фіскальна інтеграція супроводжувалась монополією Російської імперії на стратегічні промисли України [17]. Вагомим механізмом фіскального контролю стало формування транспортно-митної інфраструктури. Залізничні магістралі Південно-Західних губерній будувалися переважно у напрямках «зерно – Чорне море – метрополія» та «Донбас – металургія – Санкт-Петербург/Москва». Їхня головна функція полягала в експорті сировини, а не в інтеграції українського ринку чи стимулюванні місцевої промисловості [17]. На Галичині додатково функціонували митні кордони, зокрема навколо Бродів як порто-франко, що стримувало внутрішню торгівлю між Австрійською та Російською частинами України [17].

У західноукраїнських землях (Галичина, Буковина та Закарпаття) функціонувала загальноімперська фінансово-податкова система Австрійської (згодом Австро-Угорської) імперії. Ця система, хоча й була

більш інституційно розвиненою, також була орієнтована на централізовану екстракцію [10]. Вона включала широкий спектр податків, затверджених австрійським парламентом, зокрема: митні збори, податки на споживання (наприклад, на м'ясо), особистий дохід, прибутки підприємств, а також податок на ренту. Ключовою відмінністю від російської моделі була наявність шару регіональної фіскальної квазіавтономії [10]. Окрім державних податків, встановлювалися податкові надбавки, які ухвалювались крайовими парламентами (Галицьким Сеймом). Це дозволяло органам самоврядування певною мірою акумулювати кошти для місцевих потреб, хоча часто це лише посилювало загальний податковий тягар населення. Попри регіональну квазіавтономію, загальний фіскальний баланс для українських земель залишався негативним.

Узагальнені характеристики фіскальних моделей XVII – XIX ст. наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз фіскальних моделей на українських землях
(XVII– XIX ст.)**

Державні формації / Параметри	Гетьманщина (XVII– початок XVIII ст.)	Російська імперія (XIX ст.)	Австрійська (Австро-Угорська) імперія (XIX ст.)
Модель	Звичаєва дуалістична (публічно-орендна); висока, але нестійка автономія	Централізована екстракція; бюрократичний абсолютизм	Багаторівнева екстракція з елементами квазіавтономії
Ключові інститути	Військовий Скарб / Міські магістрати	Імперське казначейство; Губернські казенні палати	Імперське Міністерство фінансів / Крайові сейми
Основні джерела доходів	Оренда з державних монополій; мито; нерегулярні місцеві збори	Подушний податок (прямий, уніфікований); непрямі податки (акцизи, мита)	Податок на дохід; податок на прибуток; крайові надбавки
Фіскальна автономія	Висока (до 1722 р.), але неінституціоналізована; базується на звичаєвому праві.	Практично відсутня. Губернії як проміжні ланки збору, без права на власну фінансову політику.	Помірна (квазіавтономія). Право на регіональні надбавки через представницькі органи.
Бюджетний	Відсутність кодифікації	Централізований	Централізований

процес	бюджету	імперський бюджет; місцеві асигнування.	імперський та крайові бюджети
Ключові наслідки	Структурна незавершеність; вразливість до зовнішнього фіскального втручання.	Статус «фіскально- периферійного» регіону; підпорядкування центру.	Подвійний фіскальний тягар (імперський та крайовий); вищий рівень інституціоналізації.

Джерело: сформовано на основі [8-10; 12; 14; 16; 17-20]

Крах імперій унаслідок Першої світової війни та революційних процесів 1917 року обумовив наступний етап еволюції публічних фінансів, в рамках якого державні формації намагались сформувати бюджетну та фіскальну системи (табл. 2).

Таблиця 2

**Порівняльний аналіз фіскальних моделей на українських землях
(1917 – 1921 рр.)**

Державні формації / Параметри	УНР (Центральна Рада); 1917 – 04.1918	Українська Держава (Гетьманат); 04.1918 – 12.1918	УНР (Директорія); 12.1918 – 11.1920	ЗУНР; 11.1918 – 07.1919
Модель	Емісійно- популістська (зародження інститутів)	Постімперська з елементами фіскального суверенітету (російського типу)	Військово- фіскальна мобілізація та екстракція	Постімперська з елементами фіскального суверенітету (австро- угорського типу)
Ключові інститути	Базові органи (Головна скарбниця, Генеральний секретаріат фінансів)	Центральні органи державного типу (Міністерство фінансів, Державний банк)	Мобільні органи (евакуаційні урядові структури)	Центральні органи державного типу (Державний секретаріат фінансів, скарбниці, податкові комісаріати)
Основні джерела доходів	Емісія, позики, мита	Податки, державні монополії, облігації, позики (німецькі/австро- угорські під постачання продовольства)	Емісія, реквізиції, контрибуції	Податки, мита, монополії, військові реквізиції та добровільні позики.
Фіскальна автономія	Низька (залежність від емісії та зовнішнього фінансування)	Обмежена (часткове відновлення елементів фіскального суверенітету)	Відсутня (державність без території)	Помірна (контроль над збором податків)
Бюджетний	Відсутній;	Спроба	Бюджетні	Формування бюджету

процес	бюджет офіційно не затверджено (діяв порядок тимчасових розписок видатків)	запровадження; проект бюджету 1919 р., частково реалізований	рішення ухвалювалися, але фактично не реалізовувалися	на основі австро-угорської системи; закон про Державну скарбницю прийнято, але не реалізовано
Ключовий наслідок	Інституційна дезінтеграція та втрата контролю над грошовою емісією	Тимчасова стабілізація фінансової системи	Повна руйнація фінансових інститутів	Незавершеність інституціоналізації; втрата суверенітету через зовнішній військовий тиск.

Джерело: сформовано на основі [1; 4–6; 11; 15]

Брак часу для інституційного становлення, постійна зміна політичних режимів та воєнно-політична нестабільність не дозволили українським державним утворенням 1917–1921 рр. сформувати стійку систему публічних фінансів. Спроби запровадити національну бюджетну систему, власну валюту, податкове законодавство та органи фінансового управління мали фрагментарний характер і залишалися на рівні проєктів або частково реалізованих рішень. Відсутність інституційної спадкоємності, кадрового забезпечення, контролю над територіями та ресурсами унеможливила створення ефективних фінансових механізмів, здатних стабільно забезпечувати функціонування незалежної держави.

Поразка українських урядів у війнах за незалежність та зміна політико-правового статусу більшості українських земель на початку 1920-х років зумовили перехід до нового етапу – включення їх до складу радянської системи. У цих умовах розпочалося формування принципово іншої моделі публічних фінансів, яка базувалася на повній бюджетній централізації, директивному плануванні та підпорядкуванні фінансових потоків союзному центру. Узагальнена характеристика становлення та трансформації фінансової системи УСРР/УРСР наведена у таблиці 3.

Радянська фінансова модель вирізнялася ліквідацією автономних бюджетних інститутів та повною інтеграцією республіканських фінансів до єдиного державного бюджету СРСР. Республіканський бюджет виконував

не функцію регулювання місцевого розвитку, а роль інструмента обліку та виконання загальносоюзних виробничих планів. Доходи, сформовані надходженнями податку з обороту, прибутків державних підприємств та обов'язкових відрахувань, концентрувалися на союзному рівні та лише частково поверталися у вигляді централізованих асигнувань. Місцеві бюджети функціонували як виконавча ланка, не мали власної дохідної бази та були позбавлені фіскальної самостійності.

Таблиця 3

Еволюція фіскальної моделі України у складі СРСР (1922–1991 рр.)

Період	Параметри			
	Фіскальна модель	Основні джерела доходів	Фіскальна автономія	Бюджетний процес
1922–1930	Перехідна модель НЕП. Договірнo-федеративна система (1920–1923), далі – інтеграція до союзного бюджету	Продподаток (натуральний до 1923, грошовий с/г з 1923); промисловий та майновий податки; акцизи	Формальна. Бюджет УСРР включено до союзного (1924); Наркомфін мав статус об'єднаного наркомату.	1924 р. – включення бюджету до «єдиного державного бюджету СРСР». 1927 р. – остаточне закріплення централізації
1931–1940	Централізована мобілізаційно-екстракційна модель	Податок з обороту (з 1931), відрахування з прибутку державних підприємств, хлібозаготівлі	Відсутня; УРСР – транзитний фінансовий рівень, що забезпечував ресурси Союзу	1938 р. – уніфікація бюджету, єдиний державний бюджет СРСР, мінімальна роль Верховної Ради УРСР у затвердженні.
1941–1955	Воєнно-мобілізаційна (1941–1945) та післявоєнна відбудовча (1946–1955)	Податок з обороту, військовий податок, внутрішні позики, обов'язкові підписки на облігації	Відсутня	Повна мобілізація ресурсів для війни; централізоване фінансування відбудови
1956–1965	Адміністративна централізована; часткова децентралізація управління без фіскальної автономії	Податок з обороту, відрахування з прибутку, прибутковий податок з населення	Дуже низька; бюджети формуються через систему регульованих доходів	1959 р. – Закон «Про бюджетні права СРСР і союзних республік» формально розширив права республік, але зберіг централізацію
1966–1985	Стабілізаційна планова	Податок з обороту (домінування),	Повна залежність від союзного	1970 р. – Закон УРСР «Про бюджетні

	централізована модель	платежі за виробничі фонди, відрахування в союзні фонди	бюджету	права». Бюджет УРСР – складник союзного плану без реального впливу
1986–1991	Перехідна (госпрозрахунок і часткова бюджетна самостійність).	Часткове залишення прибутку підприємствам (1988 р.), податок з обороту, місцеві податки (з 1990 р.)	Декларована часткова автономія; реально – обмежена до 1991 р.	Розбалансування союзного бюджету. Декларація про суверенітет (1990) та перехід до самостійного бюджету (1991).

Джерело: сформовано на основі [3; 7; 13–15; 18]

Ми погоджуємось з висновками С. Лісоського [14], який довів, що Україна відігравала роль системного фінансово-ресурсного донора, забезпечуючи до 40–60% виробництва ключових ресурсів СРСР (вугілля, сталі, електроенергії, зерна) при нижчому, ніж середній за СРСР, рівні капіталовкладень та інвестицій у соціальну сферу. Характер руху бюджетних та позабюджетних потоків визначався сталістю негативного фінансового сальдо для України: податкові надходження, прибутки державних підприємств та валютні надходження від експорту промислової й аграрної продукції централізовано акумулювалися в союзному бюджеті, тоді як обсяг дотацій і субвенцій, що повертався до республіканського бюджету, був суттєво меншим [14].

Значним проявом нееквівалентного перерозподілу стало примусове вилучення зерна (понад 120–140 млн пудів у пікові роки), що, поряд з іншими факторами, спричинило Голодомор 1932–1933 рр. із людськими жертвами понад 4,5 млн осіб. Після Другої світової війни Україна зазнала найбільших матеріальних збитків серед союзних республік (понад 285 млрд крб), однак обсяги капіталовкладень на відбудову залишалися нижчими за середньосоюзний рівень. У 1960–1980-х рр. УРСР виробляла 32–48 % сталі, 30–40 % вугілля та до 25 % електроенергії СРСР, але залишалася повністю залежною від союзного бюджету, позбавленою

реальних бюджетно-фінансових повноважень та самостійності у формуванні бюджетної політики [14].

Таким чином, радянська фіскальна система щодо України поєднувала ознаки централізованого бюджетного контролю та нееквівалентного ресурсного обміну, що спричинило виснаження ресурсного потенціалу, демографічні втрати, структурну деформацію економіки та екологічні катастрофи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження встановлено, що еволюція системи публічних фінансів на українських землях мала нелінійний та дискретний характер, зумовлений змінами політичного статусу територій, рівня їхнього самоврядування та ступеня фіскальної автономії.

Періоди державного або автономного управління супроводжувалися тенденціями до децентралізації й формування власних фінансових інститутів, тоді як етапи зовнішнього підпорядкування характеризувалися посиленням централізму та домінуванням екстрактивних моделей перерозподілу ресурсів.

Відносно самостійна, але інституційно незавершена модель фіскального устрою Гетьманщини поступово була витіснена повністю централізованими системами Російської, Австрійської (Австро-Угорської) імперій та Радянського Союзу. Упродовж досліджуваного періоду простежується стала закономірність звуження простору фіскального суверенітету, що призвело до перетворення публічних фінансів України на частину екстрактивних систем управління.

У межах таких систем українські території виконували функцію фіскально-ресурсної бази центральної влади. Економічна політика імперських і союзних центрів передбачала системну екстракцію фінансових, матеріальних і трудових ресурсів у формі податкових надходжень, промислової продукції, продовольчих запасів і валютного

воторгу без еквівалентного реінвестування у регіональний розвиток. Наслідком такої стратегії стало тривале негативне сальдо міжбюджетного обміну, виснаження природноресурсного потенціалу, структурна деформація господарського комплексу та значні демографічні втрати.

Унаслідок інерційності адміністративно-бюджетних практик, обмеженої інституційної спроможності органів місцевого самоврядування та регіональних диспропорцій у розподілі фінансових ресурсів, реалізація політики децентралізації в Україні супроводжується необхідністю подолання історично зумовленої фіскальної асиметрії та одночасним вибудовуванням ефективної системи місцевих бюджетів, спроможної забезпечувати сталий розвиток громад.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі трансформації фіскальних інститутів України в умовах сучасних реформ децентралізації, воєнних викликів та повоєнного відновлення. Доцільним є вивчення механізмів інституційної конвергенції між історично сформованими централізованими моделями управління та сучасною парадигмою фінансової самостійності територіальних громад.

Література

1. Бульчак С. І. Фінансова політика України на початку ХХ століття. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. № (2(108)). С. 144–151. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2024-2\(108\)-144-151/](https://doi.org/10.26642/ema-2024-2(108)-144-151/)
2. Васильчук В. В. Історія розвитку податку на додану вартість в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7556/> (дата звернення: 15.09.2025).
3. Гай-Нижник П. Податки в УСРР у період НЕПу (1921–1930 рр.). *Історія торгівлі, податків та мита: Збірник наукових праць*. 2012. Вип. 1. С.132-141.

4. Гай-Нижник П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УРСР (1917-1930 рр.). Київ : Цифра-друк, 2006. 303 с.
5. Гай-Нижник П. П. Податкова і митна політика уряду Директорії УНР. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2011. Вип. 1. С. 105–114.
6. Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). К., 2004. 430 с.
7. Говорушко Т. А., Еш С. М: Місцеві фінанси. Курс лекцій. К.: НУХТ, 2009. 171 с.
8. Годунова Л. В. Українські землі в податковій політиці Росії (XVIII – початок XX ст.): історіографія : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Кіровоград, 2014. 237 с.
9. Карп'як О. О. Становлення та трансформація фінансової системи в Україні (XVIII-XX століття): історико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01. Харків, 2021. 24 с.
10. Карпічков В. О. Фінансово-податкова система Галичини, Буковини і Закарпаття у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії кінця XVIII – початку XX ст. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 31–34.
11. Кишакевич Л. Ю. Фінансово-економічна політика ЗУНР: історико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2014. 191 с.
12. Козинець О. Г., Козинець І. Г. Податкова система України в XVII–XVIII ст. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 16–19.
13. Колесник В. Ф., Чеберяко О. В. Становлення та інституційно-правовий статус державного бюджету УСРР в умовах договірних відносин

з РСФРР та конституційного оформлення СРСР. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2020. № 152 (№ 1). С. 24-29.

14. Лісоський С. А. Україна як донор економічного розвитку росії та сср. *Український географічний журнал*. 2022. № 2. С. 53–64.

15. Мозолук-Боднар Л. М. Історично-правові засади розвитку місцевих бюджетів. *Теорія та історія держави і права*. 2020. № 13. С. 13-19.

16. Мошенський С. З. Український аграрний капіталізм Гетьманщини: неподолана економічна периферійність та «ефект колії» (друга половина XVII століття). *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 1(103). С. 9–14.

17. Савчук І. Чи була Україна колонією Російської імперії?. Локальна історія. 22 червня 2023 р. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/chi-bula-ukrayina-koloniieiu-rosiiskoyi-imperiyi-ivan-savchuk/> (дата звернення: 28.10.2025).

18. Свічкарь В. Історична еволюція державних фінансів України: від радянської спадщини до сучасних трансформацій під час воєнного стану. *Modeling the development of the economic systems*. 2025. № 2. С. 106–119.

19. Татарова Т. О. Фіскальний контроль на українських землях за часів Гетьманщини (середина XVII ст. – остання третина XVIII ст.). *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11., Ч 1. С. 107-112.

20. Фицик Л. А. З історії фінансового управління в Гетьманщині в другій половині XVII – останній третині XVIII ст. URL: <https://lib.udau.edu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/16bfd25d-9dd6-4288-af83-48d8566ba2a7/content/> (дата звернення: 28.10.2025).

References

1. Bulchak, S. I. (2024). Finansova polityka Ukrainy na pochatku XX stolittia [Financial policy of Ukraine at the beginning of the 20th century].

Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia, (2(108)), 144–151.
[https://doi.org/10.26642/ema-2024-2\(108\)-144-151](https://doi.org/10.26642/ema-2024-2(108)-144-151) [in Ukrainian].

2. Vasylchuk, V. (2019). Istoriia rozvytku podatku na dodanu vartist v Ukraini [History of value added tax in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, (12). URL:<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7556> [in Ukrainian].

3. Hai-Nyzhnyk, P. (2012). Podatky v USRR u period NEPu (1921–1930 rr.) [Taxes in UkrSSR during of the New Economic Policy (1921–1930)]. *Istoriia torhivli, podatkiv ta myta: Zbirnyk naukovykh prats*, (1), 132–141. [in Ukrainian].

4. Hai-Nyzhnyk, P. (2006). *Podatkova polityka Tsentralnoi Rady, uriadiv UNR, Ukrainskoi Derzhavy, URSR (1917–1930 rr.)* [The fiscal police headed by Cental Rade, governments UNR, Ukrainian State, USRR (1917–1930)]. Kyiv: Tsyfra-druk [in Ukrainian].

5. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2011). Podatkova i mitna polityka uriadu Dyrektorii UNR [Tax and customs policy of the Government of the UNR Directory]. *Istoriia torhivli, podatkiv ta myta*, (1), 105–114 [in Ukrainian].

6. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2004). *Finansova polityka uriadu Ukrainskoi Derzhavy Hetmana P. Skoropadskoho (29 kvitnia – 14 hrudnia 1918 r.)* [Financial police of Government Ukrainian State headed by Hetman Pavlo Skoropads'ky (29 aprill – 14 december of 1918)]. Kyiv [in Ukrainian].

7. Hovorushko, T. A., & Esh, S. M. (2009). *Mistsevi finansy: Kurs leksii* [Local Finance]. Kyiv: NUKhT [in Ukrainian].

8. Hodunova, L. V. (2014). *Ukrainski zemli v podatkovii politytsi Rosii (XVIII – pochatok XX st.): Istoriohrafiia* [Ukrainian lands in the tax policy of Russia (XVIII-early twentieth century.)]: dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenyu kandydata istorychnykh nauk. Kirovohrad [in Ukrainian].

9. Karpiak, O. O. (2021). *Stanovlennia ta transformatsiia finansovoi systemy v Ukraini (XVIII–XX stolittia)* [The formation and transformation of the

financial system in Ukraine (XVIII-XX centuries): historical and legal research]: avtoref. dys. ...kand. ekon. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].

10. Karpichkov, V. O. (2024). Finansovo-podatкова systema Halychyny, Bukovyny i Zakarpattia u skladi Avstriiskoi (Avstro-Uhorshkoi) imperii kintsia XVIII – pochatku XX st. [Financial and tax system of Galicia, Bukovina and Zakarpattia as part of the Austrian (Austro-Hungarian empire) late 18th – early 20th centuries]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (11), 31–34 [in Ukrainian].

11. Kyshakevych, L. Yu. (2014). *Finansovo-ekonomichna polityka ZUNR: Istoryko-pravovyi vymir* [Financial and Economic Policy of Western Ukrainian People's Republic (WUPR): Historical and Legal Dimension]. dis. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Lviv, 2014 [in Ukrainian].

12. Kozynets, O. H., & Kozynets, I. H. (2019). Podatkova systema Ukrainy v XVII–XVIII st. [Tax system of Ukraine in XVII – XVIII centuries]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, (2), 16–19 [in Ukrainian].

13. Kolesnyk, V. F., & Cheberiako, O. V. (2020). Stanovlennia ta instytutsiino-pravovyi status derzhavnoho biudzhetu USRR v umovakh dohovirnykh vidnosyn z RSFRR ta konstytutsiinoho oformlennia SRSR [Formation and institutional and legal status of the state budget of the USRR in terms of contractual relations with the RSFSR and the constitutional formulation of the USSR]. *Hileia: Naukovyi visnyk*, 152(1), 24–29 [in Ukrainian].

14. Lisovskyi, S. A. (2022). Ukraina yak donor ekonomichnoho rozvytku rosii ta srsr [Ukraine as a Donor of the Economic Development of russia and the ussr]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*, (2), 53–64 [in Ukrainian].

15. Mozoliuk-Bodnar, L. M. (2020). Istorychno-pravovi zasady rozvytku mistsevykh biudzhativ [Historical and legal foundations for the development of local budgets]. *Teoriia ta istoriia derzhavy i prava*, (13), 13–19 [in Ukrainian].

16. Moshenskyi, S. Z. (2023). Ukrainskyi ahrarnyi kapitalizm Hetmanshchyny: Nepodolana ekonomichna peryferiia ta «efekt kolii»

[Ukrainian agrarian capitalism of the Hetmanate: «track effect» and economic peripherality (second half of the 17th century)]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, 1(103), 9–14 [in Ukrainian].

17. Savchuk, I. (2023, June 22). Chy bula Ukraina koloniieiu Rosiiskoi imperii? [Was Ukraine a colony of the Russian Empire?]. *Lokalna istoriia*. <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/chi-bula-ukrayina-koloniieiu-rosiiskoyi-imperiyi-ivan-savchuk/> [in Ukrainian].

18. Svichkar, V. (2025). Istorychna evoliutsiia derzhavnykh finansiv Ukrainy: vid radians'koi spadshchyny do suchasnykh transformatsii pid chas voiennoho stanu [Historical evolution of Ukraine's public finances: from soviet legacy to contemporary transformations during martial law]. *Modeling the Development of the Economic Systems*, (2), 106–119 [in Ukrainian].

19. Tatarova, T. O. (2019). Fiskalni kontrol na ukrainskykh zemliakh za chasiv Hetmanshchyny (seredyna XVII – ostannia tretyna XVIII st.) [Fiscal control within Ukrainian lands during the Cossack hetmanate (middle of the XVII-the late XVIII century)]. *Yurydychnyi biuleten*, 11(1), 107–112 [in Ukrainian].

20. Fytsyk, L. A. *Z istorii finansovoho upravlinnia v Hetmanshchyni v druhii polovyni XVII – ostannii tretyni XVIII st.* [From the history of financial administration in the Hetmanate in the second half of the XVII – the last third of the XVIII century]. URL: <https://lib.udau.edu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/16bfd25d-9dd6-4288-af83-48d8566ba2a7/content/> [in Ukrainian].